

УДК 343.132 (094.5.072)

Іван СЕРВЕЦЬКИЙ

кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри теорії та практики організації оперативно-розшукової діяльності Академії управління МВС;

Олександр ЮРЧЕНКО

доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та практики організації оперативно-розшукової діяльності Академії управління МВС

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА РОЗШУКОВОГО ПРАВА

Стаття присвячена актуальній темі – дослідженню об'єкта розшукового права. Розглянуто теоретичні питання об'єкта розшукового права, його сутність і зміст. Запропоновано авторське визначення об'єкта розшукового права як самостійної галузі юридичної науки.

Статья посвящена исследованию объекта розыскного права. Рассмотрены теоретические вопросы объекта розыскного права, его сущность и содержание. Предложено авторское определение объекта розыскного права как самостоятельной отрасли юридической науки.

The article is devoted to the researching the investigation law subject. The theoretical problems of the investigation law subject, its essence and content are considered in the article. The author's definition of the investigation law subject as an independent branch of the legal science is proposed.

Ключові слова: розшукове право, об'єкт розшукового права, самостійна галузь науки.

Ключевые слова: розыскное право, объект розыскного права, самостоятельная отрасль науки.

Keywords: investigation law, the subject of the investigation law, an independent branch of the legal science.

Пізнання є відображенням у свідомості людей властивостей і зв'язків, явищ і процесів об'єктивної реальності, яку визначають як об'єкт пізнання. Об'єктом пізнання в розшуковій діяльності є специфічні за характером суспільні відносини, які ґрунтуються на загальних закономірностях буття.

Онтологія – це вчення про буття, осягнення основ усього сущого, інтуїтивне пізнання, у процесі якого формується взаємодія суб'єкта, який пізнає, із об'єктом, якого вивчають. У ході взаємодії об'єкт визначається як обмежений фрагмент об'єктивної реальності (річ, явище, процес), що сприймається суб'єктом пізнання як певна відносно самостійна цілісність [1, 186].

Гносеологія – це вчення про процес пізнання, його джерела, можливості та засоби [1, 187]. За визначенням Гегеля, "об'єкт є взагалі єдине (ще не визначене в собі) ціле, об'єктивний світ, бог, абсолютний об'єкт; проте об'єкт також має протиріччя в собі. Розпадаючись у самому собі на невизначену багатоманітність (як об'єктивний світ), кожна із цих одиничних є також якийсь об'єкт, певне в самому собі конкретне, повне, самостійне наявне буття". Гегель акцентує увагу на цілісності об'єкта як якісно визначеного явища, процесу, який істотно відрізняється за своєю внутрішньою природою, основними властивостями, закономірностями і містить множину елементів, кожен з яких також становить певну цілісність [2, 379–380].

Отже, об'єкт – ієрархічно організована структура елементів, у яких значення належить системі закономірних зв'язків і відносин між ними. Одиничні явища стають науково значущими у процесі пізнання лише як компоненти закономірних зв'язків і відносин, тобто як виразники об'єктивної сутності.

Мета цієї статті – визначити об'єкт розшукового права як самостійної галузі юридичної науки.

Нині об'єкт науки розглядають як цілісну систему із власною структурною розчленованістю, внутрішніми і зовнішніми зв'язками та взаємозалежностями, яка характеризується не тільки певною сталістю, а й власною динамікою розвитку.

Об'єктом юридичної науки є юридична дійсність – категорія, що охоплює всю різноманітність соціально-юридичних явищ та

процесів і входить до системи наукових знань, відображуючись у свідомості людини (у формі теорій, законів, фактів, ідей тощо) [3, 71].

Визначення об'єкта розшукового права є однією з фундаментальних, наріжних проблем цієї науки як самостійної галузі юриспруденції. Їх вирішення значною мірою визначає успішність наукового осмислення широкого комплексу зазначених теоретико-прикладних проблем.

Першою працею, де проблематика об'єкта теорії оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) винесена в назву, є стаття В. Фомичева "До питання про об'єкт і предмет теорії ОРД". Автор, не погоджуючись із попередніми визначеннями об'єкта теорії ОРД, вважає, що "...єдиний правильний шлях відокремлення об'єкта від предмета теорії на основі відомих вимог марксистської методології, що передбачає обов'язкове виявлення їх природи (генези), місця в цілісній системі суспільних відносин і суспільних функцій". Керуючись наведеною дефініцією, В. Фомичев вважає, що об'єкт теоретичного пізнання може бути абстрактним, відображаючи, проте, реальні явища. Визначивши "нульовий об'єкт" дослідження, він робить висновок, що об'єктом теорії ОРД є розвідувальна діяльність у широкому значенні [4, 173].

Якщо керуватися філософськими положеннями про об'єкт розшукового права, то загальним об'єктом наук кримінально-правового циклу, безумовно, є злочинність. Розвідувальну інформацію в такому випадку можна вважати специфічною цілісністю, тобто предметом дослідження конкретної науки – теорії ОРД. Підтвердженням того, що В. Фомичев не повністю відокремив поняття об'єкта від предмета, є його подальші роздуми: "У використанні ОРД в якості предмета теорії різко окреслюються праці об'єкта безпосереднього впливу (злочинна діяльність окремих осіб, груп або, як ще можна сказати, підготовка до вчинення злочинів)", де він таки визнав, що об'єктом є злочинність у діяльнісному її аспекті.

Це визначення відрізнялося від попередніх тим, що в ньому разом зі злочинним елементом об'єкта ОРД визначено діяльність оперативно-розшукових підрозділів. Це досить суттєве доповнення, яке в подальшому відіграє важливу роль у формуванні об'єкта теорії ОРД.

На думку В. Дементьева, необхідно виокремити об'єкт, на котрий спрямована ОРД, зокрема кримінально активних осіб і тих, хто володіє чи може володіти інформацією, яка має значення для викриття перших. Саме з метою пізнання, впливу на цей об'єкт і застосовується весь арсенал специфічних засобів [5, 248].

Дослідник М. Погорецький визначає такі структурні елементи змісту ОРД: об'єкт, мета, завдання, дії, які в сукупності формують оперативно-розшукові заходи, що утворюють цілісну систему [6, 93–102]. Кожен зі структурних елементів ОРД може бути самостійним об'єктом наукового дослідження.

У загальнофілософському розумінні [7, 710] об'єктом ОРД, на думку М. Погорецького, є те, на що спрямована предметно-практична й пізнавальна діяльність її суб'єктів [6, 93–102]. Загалом можна погодитись із запропонованим підходом до визначення сутності об'єкта ОРД, проте слід вказати на його повноту.

По-перше, коло осіб, характер і результати діяльності яких становлять оперативний інтерес, визначено неконкретно. Пряме тлумачення, що використовується у визначенні "люди, які мають стосунок до протиправних фактів", дозволяє включити в коло осіб, які не причетні до протиправних фактів і становлять оперативний інтерес (а це передбачає проведення щодо них оперативно-розшукових заходів тощо), так і мимовільних очевидців події. Таке розуміння об'єкта ОРД може призвести до необґрунтованого його розширення і, цілком імовірно, порушення закону щодо суспільних інтересів.

По-друге, невдалим, на наш погляд, є перелік спеціальних властивостей об'єкта ОРД. На нашу думку, у визначенні об'єкта ОРД неможливо вказати всі властивості того, що пізнається в процесі здійснення такої діяльності. У цьому випадку автори суперечать своєму ж твердженню, що "пізнання в ОРД характеризується практичною необмеженістю інформаційного поля пізнання об'єкта".

В. Филипенко та В. Фролов слушно стверджують, що особливістю пізнання об'єкта є його складна соціальна природа, яка відображає багатоманітність зовнішніх і внутрішніх причин та умов. З'ясовуючи об'єкт ОРД, спостерігаємо кількісну та якісну зміну пізнання суб'єкта й об'єкта. Звісно, це положення не оригінальне:

воно аксіоматичне з часу виникнення розшукової науки, його враховували дослідники незалежно від своїх поглядів на об'єкт теорії ОРД.

Варта уваги робота С. Овчинського, в якій автор розмірковує про природу і сутність предмета ОРД [8, 85]. Незважаючи на те, що праця загалом присвячена проблемі предмету, в ній є цікаві думки і щодо об'єкта оперативно-розшукової науки.

Погоджуючись загалом із тезою про те, що злочинність є об'єктом ОРД, С. Овчинський водночас робить висновок про необхідність виокремлення зі злочинності об'єкта пізнання, більше характерного для ОРД. За його версією, таким об'єктом є кримінальна активність. Це поняття ширше, ніж злочинна діяльність, оскільки кримінальна активність може виявлятися в солідарності з порушниками закону, їх підтримці (без участі у протиправних діях), тяжінні до їхнього середовища, моральній готовності до участі в учиненні злочинів, встановленні стійкого зв'язку з анти-суспільними елементами тощо.

У правовій літературі висловлено погляд на об'єкт діяльності як на її результат [9, 45]. На дискусійний характер такої позиції справедливо вказував Г. Петров [10, 78]. Також В. Карташов зазначив, що: по-перше, за такого підходу ототожнюються два самостійні елементи юридичної діяльності; по-друге, об'єкт, на відміну від результату, існує, як правило, до початку діяльності, передує їй; по-третє, досягнувши відповідного результату, об'єкт діяльності може й не піддаватися змінам [11, 60].

Окрім розглянутих визначень об'єкта теорії ОРД, в юридичній літературі висловлено ще один цікавий погляд на структуру об'єкта оперативно-розшукової науки. На думку І. Климова, найприйнятнішим видається традиційне визначення структури об'єкта пізнання теорії ОРД, елементами якого є такі явища і процеси об'єктивної реальності, як злочинність як соціальне явище, а також ОРД як суспільна наука. Дослідник до цих елементів додав ще один – правове регулювання ОРД, пояснюючи це тим, що "як і всяка правоохоронна діяльність, вона повинна здійснюватись у суворій відповідності із законом" [12, 17].

Проаналізувавши підходи до трактування об'єкта теорії ОРД, можна умовно об'єднати їх у кілька груп.

Так, перша група авторів (Д. Гребельський, В. Самойлов, А. Маркушин) відстоює позицію про те, що об'єктом теорії ОРД є злочинність і оперативно-розшукова практика. До цієї групи науковців можна віднести і П. Олійника, А. Птицина, А. Алексеева та Г. Синілова, незважаючи на те, що вони виокремлюють лише перший із згаданих об'єктів теорії ОРД. Умовно сюди можна зарахувати В. Філіпенка, В. Фролова і С. Овчинникова. Їхні ідеї розвинув І. Климов, котрий додав третій елемент – правове регулювання ОРД.

Друга група вчених (В. Фомичев) об'єктом пізнання теорії ОРД вважає розвідувальну інформацію, а до предмету теорії ОРД відносять практичну діяльність оперативних підрозділів.

Виразниками поглядів третьої групи є, зокрема, В. Дементьев і Є. Токарев, які наполягають на тому, що об'єктом оперативно-розшукової науки стають лише кримінально активні особи або групи людей із чіткими власницькими спрямуваннями.

Четверта група вчених (І. Сервецький, В. Карташов та ін.) зазначає, що в теорії права розшукова діяльність є діяльністю юридичною. Склалася думка, що "об'єктом діяльності можна вважати те, на що спрямована юридична діяльність, тобто, перш за все, суспільні відносини" [11, 60]. Цей погляд поділяють і окремі фахівці в галузі ОРД, проте характер цих відносин тлумачиться по-різному. Одні науковці вважають, що це суспільні відносини (блага), захист яких здійснюється шляхом оперативно-розшукових заходів [13, 310], на думку інших – це суспільні відносини, яким заподіюється шкода [14, 29–30]. Отже, і об'єкт, і результат є самостійними структурними елементами оперативно-розшукового права [6, 93–102].

На думку М. Погорецького, до ОРД законодавцем необґрунтовано включені розвідувально-підривна діяльність спецслужб іноземних держав і організацій, що є об'єктом контррозвідувальної діяльності, а також отримання інформації, необхідної для забезпечення інтересів безпеки громадян, суспільства й держави, що входить до компетенції розвідувальних органів України [6, 93–102]. Вважаємо, що з прийняттям законів "Про контррозвідувальну діяльність" [15] та "Про розвідувальні органи України" [16] нор-

ми зазначених законів, які визначають самостійні об'єкти цих видів діяльності, не можуть бути включеними до об'єкта ОРД (ст. 1) в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" [17].

Порівняльний аналіз визначення об'єктів у чинних законах "Про оперативно-розшукову діяльність" (ст. 1), "Про контррозвідальну діяльність" (ст. 1), "Про розвідувальні органи України" (ст. 1) виявив, що вони за своїм змістом суттєво різняться, а тому, виходячи із засад формальної логіки [18, 88], немає підстав вважати (як це роблять окремі науковці), що ОРД є родовою щодо контррозвідальної діяльності [19, 5–6]. Кожен із названих видів діяльності, на думку М. Погорецького, має власний об'єкт, який підтверджує їхню самостійність [6, 93–102]. М. Леонтьєв з цього приводу слушно зазначав, що окремі види діяльності можна розрізнити за такими ознаками: за формою, за способами здійснення тощо. Та насамперед вони різняться предметом (об'єктом). Саме предмет (об'єкт) діяльності, як слушно наголошує автор, надає будь-якій діяльності відповідної спрямованості [20, 102].

У дослідженні об'єкта оперативно-розшукової діяльності привертає увагу його подібність до об'єкта кримінального процесу. Спільним для них є протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. Проте об'єкти цих окремих видів діяльності повністю не збігаються, що підтверджує їхню самостійність [6, 93–102].

Зауважимо, що виведене М. Погорецьким зі ст. 1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" визначення об'єкта (протиправні діяння, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, тобто злочин) є занадто загальним і потребує уточнення кожного суб'єкта спеціальної діяльності, що може бути сформульовано у проекті Закону України "Про основні засади спеціальної діяльності". Цей погляд уперше висловлено 2006 року [21, 49].

На думку М. Погорецького, визначення суспільних відносин об'єктом ОРД є цілком доречним. Однак їхній характер (об'єкт спрямування ОРД) потребує уточнення. Слід враховувати, що об'єктом злочину є не будь-які суспільні відносини, а лише ті, які охороняє закон. Учинення особою діяння, за яке передбачена кри-

мінальна відповідальність, призводить до того, що ця особа стає учасником кримінальних відносин. Отже, ОРД, як, до речі, і кримінальний процес, спрямована саме на виявлення відносин, виникнення яких зумовлене скоєнням діянь, за які передбачена кримінальна відповідальність. Однак слід зазначити, що ОРД, як і кримінальний процес, може встановлювати не лише наявність протиправних відносин, а і їхню відсутність. Наприклад, у ході проведення оперативно-розшукових заходів можна отримати інформацію про те, що підозрювана особа не причетна до вчиненого злочину [6, 93–102].

Отже, об'єктом розшукового права є: суспільні відносини, які виникають унаслідок протиправних діянь (злочину) окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України; конкретне одиничне відношення – те, на що спрямована певна оперативна операція, оперативний захід чи дія працівника відповідного підрозділу.

Такі об'єкти є первинними й безпосередніми. Проте слід враховувати, що в результаті операції, оперативно-розшукового заходу чи окремої дії оперативник вступає у певні правовідносини з іншими суб'єктами для заволодіння конкретним предметом (який може, наприклад, стати речовим доказом у кримінальній справі) чи отримання певної оперативної інформації, створення очікуваного стану або певного процесу – отже, і предмет, і інформація, і певний стан чи процес також є об'єктами розшукового права, оскільки саме на них як на очікуване благо і спрямована конкретна дія працівника оперативного підрозділу.

Отже, на наш погляд, об'єктом розшукового права є кримінально-правові відносини (фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України), та безпосередній об'єкт – те, на що спрямований конкретний оперативно-розшуковий захід. Крім того, ці заходи є самостійними, незважаючи на їхній допоміжний характер.

Доходимо висновку, що об'єктом пізнання в теорії розшукового права є не тільки злочин, на розкриття якого спрямовані основні зусилля працівників оперативних підрозділів, а й те, що пе-

ребує за межами складів злочинів, не містить елементів конкретної протиправної діяльності, але становить інформаційну передумову для інтуїтивного, наукового прогнозу щодо можливих дій особи, стосовно якої необхідно провести комплекс оперативно-розшукових заходів та операцій з метою запобігання та розкриття злочинів.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. Т.В. Бусел. – К.: Ірпінь, 2003. – 1440 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук: у 5 т. – М., 1975. – Т. 5. – 391 с.
3. Рузавин Г.И. Научная теория: Логико-методологический анализ. – М., 1978. – 132 с.
4. Фомичев В.П. К вопросу об объекте и предмете теории ОРД. – М., 1978. – 235 с.
5. Дементьева В.П. О системном анализе ОРД. – М.: Инфра-М, 1986. – 345 с.
6. Погорєцький М.А. Об'єкт оперативно-розшукової діяльності // Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах: Вісник Луганської академії МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Спец. вип. № 3. – Ч. 1. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. – С. 93–102.
7. Новейший философский словарь: 2-е изд., перераб. и доп. / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – Минск, 2001. – 1001 с.
8. Овчинский С.С. Сущность, предмет ОРД и ее назначение (фондовая лекция) / МВШМ МВД СССР. – М., 1986. – 313 с.
9. Шагиева Р.В. Процессуально-правовые нормы и их реализация в социалистическом обществе. – Казань, 1986. – 87 с.
10. Петров Г.И. Сущность советского административного права. – Ленинград, 1959. – 132 с.
11. Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / под ред. Н.И. Магузова. – Саратов, 1989. – 158 с.
12. Климов И.А. Предмет теории ОРД: лекция. – М., 1993. – 38 с.
13. Шумилов А.Ю. Состав оперативно-розыскного мероприятия и основы его юридического анализа // Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М., 2001. – 410 с.

14. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия. Общие положения. – СПб., 2004. – 78 с.

15. Про контррозвідальну діяльність: Закон України від 26 грудня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 374. – Ст. 482.

16. Про розвідальні органи України: Закон України від 22 березня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 19. – Ст. 94.

17. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

18. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / отв. ред. Д.П. Горский. – М., 1975. – 519 с.

19. Ященко В.А., Щуровський А.М. До питання про теоретико-методологічні основи контррозвідальної діяльності // Науковий вісник Академії Служби безпеки України. – 1996. – № 2. – С. 5–6.

20. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975. – 230 с.

21. Сервецький І.В., Дашко В.А. Науково-практичний коментар Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". – 3-тє вид., доп. (станом на 01.06.2006). – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2006. – 397 с.

Стаття надійшла 26.05.2009.